समुद्धृत्य कुण्डोपरि त्रिः परिभ्राम्य जानुस्पृष्ट-महीतलः शिवबीजबुद्ध्या आत्मनोऽभिमुखं देव्या योनौ एन क्षिपेत्। ततो ह्रीं वह्निमूर्त्तये नमः इत्यभ्यर्च्य रं वह्निचैतन्याय नमः इति चैतन्यं तत्र सयोज्य ॐ चित् पिङ्गल हन हन दह दह पच पच सर्व्वं ज्ञापय ज्ञापय स्वाहा इति ज्वालयेत्। ततः।

"अग्निं प्रज्वलितं वन्दे जातवेदं हुताशनम्।
सुवर्णवर्णममलं समिद्धं विश्वतोमुखम्॥"

इत्युपतिष्ठेत्॥

ततो अग्ने त्वममुकनामासीति नाम कृत्वा ॐ वैश्वानर जातवेद इहावह लोहिताक्ष सर्व्व-कर्म्माणि साधय स्वाहा। अनेनार्घ्यादिभिः संपूज्य ॐ अग्नेर्हिरण्यादिसप्तजिह्वाभ्यो नमः। ॐ सहस्रार्च्चिषे हृदयाय नमः इत्यादि अग्नि-षडङ्गेभ्यो नमः। ॐ अग्नये जातवेदसे इत्या-द्यष्टमूर्त्तिभ्यो नमः। तद्बाह्ये ॐ ब्राह्म्याद्यष्ट-शक्तिभ्यो नमः। तद्बहिः ॐ पद्माद्यष्टनिधिभ्यो नमः। तद्बाह्ये ॐ इन्द्रादिलोकपालेभ्यो नमः। तद्बाह्ये ॐ वज्राद्यस्त्रेभ्यो नमः। ततः प्रादेश-मात्रं कुशपत्रद्वयं घृतमध्ये निक्षिप्य सव्यासव्य-मध्याभागेषु इडां पिङ्गलां सुषुम्नां ध्यात्वा होमं कुर्य्यात्। स्रुवेण दक्षिणभागादाज्यं गृहीत्वा ॐ अग्नये स्वाहा इति अग्नेर्दक्षिणनेत्रे जुहु-यात्। तथा वामभागादाज्यं गृहीत्वा ॐ सोमाय स्वाहा इति वामनेत्रे जुहुयात्। ततो मध्यभागादाज्यं गृहीत्वा ॐ अग्निसोमाभ्यां स्वाहा इत्यग्नेर्ललाटनेत्रे जुहुयात्। पुनर्दक्षि-णतः नम इति घृतं गृहीत्वा ॐ अग्नये स्विष्टिकृते स्वाहा इत्यग्निमुखे। ततो महा-व्याहृतिहोमः। ॐ भूः स्वाहा ॐ भुवः स्वाहा ॐ स्वः स्वाहा ॐ वैश्वानर जातवेद इहावह लोहिताक्ष सर्व्वकर्म्माणि साधय स्वाहा इत्यनेन त्रिवारं जुहुयात्। ततः अग्नौ मूलेन पीठ-पूर्व्वकं देवतां संपूज्य तन्मुखे घृतेन मूलमन्त्रेण पञ्चविंशतिवारं जुहुयात्। वह्निदेवतयोरा-त्मना सह ऐक्यं विभाव्य मूलमन्त्रेण एकादशा-हुतीर्ज्जुहुयात्। ततो मूलमन्त्रस्य अङ्गदेव-ताभ्यः स्वाहा शक्तश्चेत् प्रत्येकमेकैकाहुतिं जुहुयात्। ततः सङ्कल्पं विधाय तत्तत्कल्पोक्त-द्रव्येण होमं कुर्य्यात्। ततो मूलमन्त्रेण पूर्णाहुतिं दत्त्वा संहारमुद्रया स्वेष्टदेवता हृदये समानीय क्षमस्वेति विसृज्य दक्षिणां दत्त्वा अच्छिद्राव-धारणं कुर्य्यात्। इति तन्त्रसारः॥ बृहद्धोम-प्रयोगस्तु तत्रैव द्रष्टव्यः॥

होमकः, पुं, (होम+संज्ञायां कन्।) होता। यथा, मात्स्ये ८३। १२८—१२९ श्लोकौ।

"पूर्व्वद्वारे च संस्थाप्य बह्वृचं वेदपारगम्।
यजुर्व्विदं तथा याम्ये पश्चिमे सामवेदिनम्॥
अथर्व्ववेदिनं तद्वदुत्तरे स्थापयेद्बुधः॥
अष्टौ तु होमकाः कार्य्या वेदवेदाङ्गवेदिनः॥"

होमकुण्डं, क्ली, (होमार्थं कुण्डम्।) होमार्थ-कुण्डम्। तत्पर्य्यायः। हवनी २। इति त्रिकाण्ड-शेषः॥ अस्य विवरणं कुण्डशब्दे द्रष्टव्यम्॥

होमधान्यं, क्ली, (होमापयुक्तं धान्यम्।) तिलः। इति राजनिर्घण्टः॥

होमधूम, पुं, (होमजातः धूमः।) होमीयाग्नि-धूमः। तत्पर्य्यायः। निगणः २। इति हेमचन्द्रः॥

होमभस्म, [न्] क्ली, होमजातं भस्म। तत्-पर्य्यायः। वैष्टुतम् २। इति हेमचन्द्रः॥

होमाग्निः, पुं, (होमस्य अग्निः।) यज्ञवह्निः। तत्पर्य्यायः। महाज्वालः २ महावीरः ३ प्रवर्गः ४। इति हेमचन्द्रः॥

होमिः, पुं, (हूयते अस्मिन्निति। हु+इन्। मुट् च।) अग्निः। (हूयते अनेनेति। इन् मुट् च।) घृतम्। इति मेदिनी॥ जलम्। इति शब्दरत्नावली॥

होमी, [न्] पुं, (होमः अस्यातीति। इन्।) होमकर्त्ता। यथा, तिथ्यादितत्त्वे।

"तिलोद्वर्त्ती तिलस्नायी तिलहोमी तिलप्रदः।
तिलभुक् तिलवापी च षट्तिली नावसीदति॥"

(जुहोतीति। हु+"उल्मुकदर्विहोमिनः।" उणा० ३। ८४। इति मिनिः। निपातितश्च। यजमानः। इत्युणादिवृत्तौ उज्ज्वलदत्तः॥)

होम्यं, क्ली, (होमाय हितम्। यत्।) घृतम्। इति राजनिर्घण्टः॥ होमीयद्रव्यमात्रे, त्रि॥ (यथा, हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि २५१ अध्याये।

"होता पोता हन्ता नेता मन्ता होम्यहोता-परात्परस्त्वम्॥")

होरा, स्त्री, (होलति हुल्यते वेति। हुल हिंसा-सम्वरणयोः+अच्। घञ् वा। रलयोरैक्यम् टाप्।) लग्नम्। राश्यर्द्धम्। रेखा। शास्त्र-भेदः। इति मेदिनी॥ द्वितीयार्थस्य विशेषो यथा, ज्योतिस्तत्त्वे।

"विषमर्क्षेषु प्रथमहोराः स्युश्चण्डरोचिषः।
द्वितीयाः शशिनो युक्षु व्यत्ययाद्गणयेत् सदा॥"

सार्द्धदण्डद्वयात्मककालः। स तु इंरेजानां आउ-यार इति ख्यातः। यथा, वह्निपुराणे गणभेदाध्याये।

"चतुर्विंशतिवेलाभिरहोरात्रं प्रचक्षते।
पश्चिमादर्द्धरात्रादिहोराणां विद्यते क्रमः॥"

होलकः, पुं, (हु+विच्। लक्यते आस्वाद्यते इति। लक्+अप्।) तृणाग्निभृष्टार्द्धपक्वशमीधान्यम्। होरा इति हिन्दी भाषा। यथा, भावप्रकाशे।

"अर्द्धपक्वैः शमीधान्यैस्तृणभृष्टैश्च होलकः।
होलकोऽल्पानिलो मेदःकफदोषश्रमापहः॥
भवेद्यो होलको यस्य स च तत्तद्गुणो भवेत्॥"

होलाकः, पुं, स्वेदविशेषः। यथा, चरकसूत्रस्थाने।

"धीतीकान्तु करीषाणां यथोक्तानां प्रदीपयेत्।
शयनान्तःप्रमाणेन शय्यामुपरि तत्र च।
सुदग्धायां विधूमायां यथोक्तामुपकल्पयेत्॥
स्ववच्छिन्नः मुखं तत्राभ्यक्तः स्विद्यति ना सुखम्।
होलाकस्वेद इत्येष सुखप्रोक्तो महर्षिणा॥"

धीतीका शुष्कगोमयकृतोऽग्निविशेषः॥

होलाका, स्त्री, (हु+विच्। तं लाति। ला+संज्ञायां कन् टाप्।) वसन्तोत्सवः। होली इति भाषा। इति दायभागटीका॥ तदधि-करणन्यायो यथा। अथ होलाकाधिकरणम्। प्रतीच्यानां होलाकाचारदर्शनेन तदर्था होलाका आचरणीया इति सामान्यविधिः कल्प्यते। न तु प्राच्यानामनाचरणात् प्रतीच्यैरिति तत्र पदं देयं सामान्यविधिनैव प्रतीच्याचारोपपत्तेः। प्राच्यानामनाचारस्य इच्छाविरहेणैव उपपत्तेः। इच्छाविरहश्च तद्देशीयपूर्व्वपूर्व्वनाचारदर्शनात्। प्रतीच्यानामुल्कादानाद्याचारविरहवत्। न ह्यनाचारार्थं वेदः कल्प्यते। तथा च यत्र सामान्यश्रुत्या उपपत्तिस्तत्र विशेषविधिर्न कल्प्यते गुरुरनुगन्तव्यः सदेतियत्। न हि कर्म्मकाले तदसम्भवात् तदन्यकाले इति विशेष-णीयम्। इति अधिकरणकौमुदी॥ अन्यच्च। यथा होलाकाधिकरणे प्राच्यकर्त्तृकहोलाकान-ष्ठानोपपत्तये होलाका कर्त्तव्येत्येव श्रुतिः कल्पिता। तावतैव तदुपपत्तेः न तु प्राच्यादिः पदवती कल्पनागौरवात् तद्वदत्रापि अर्ज्जको अंशद्वयं गृह्णीयादिति श्रुतिः कल्पनीया न तु पित्रादिपदवती तदयुक्तं तत्र प्राच्यकर्त्तृकान-ष्ठानस्यावश्यकल्पनीयसामान्यश्रुत्यैवोपपत्तेः। न चाप्राच्यानामननुष्ठानार्थं प्राच्यपदवती कल्पाता-मिति वाच्यम्। तेषामननुष्ठानस्यानाचाररूपस्य श्रुतिकल्पनानिमित्तत्वानुपपत्तेः। इति दाय-भागः॥

हौ, व्य, (हूयते अनेनेति। ह्वे+डौ।) सम्बो-धनम्। आह्वानम्। इति मेदिनी॥

हौड, ऋ ङ गतौ, अनादरे। इति कविकल्पद्रुमः॥ (भ्वा०-आत्म०-सक०-सेट्।) चतुर्द्दशस्वरी। ऋ, अजुहौड़त्। ङ, हौड़ते। इति दुर्गादासः॥

हौतृकः, त्रि, (होतुरागतम्। "ऋतष्ठञ्।" ४॥ ३। ७८। इति ठञ्) होतृसम्बन्धीयः। इति होतृशब्दात् कण्प्रत्ययेन निष्पन्नः॥

हौम्यं, क्ली, (होमाय अर्हं। यत्।) घृतम्। इति राजनिर्घण्टः॥ होमीयद्रव्ये, त्रि॥

हौम्यधान्यं, क्ली, (हौम्यञ्च तत् धान्यञ्च।) तिलः। इति राजनिर्घण्टः॥ इति केचित्॥

ह्नु, ङ लु चौर्य्ये। इति कविकल्पद्रुमः॥ (अदा०-आत्म०-सक०-अनिट्।) ङ लु, ह्नुते। इति दुर्गादासः॥

ह्मल, म चाले। इति कविकल्पद्रुमः॥ (भ्वा०-पर०-अक०-सेट्।) म, प्रह्मलयति। मित्वेऽप्यस्य ञौ ज्वलह्वलह्मल इत्यादिना केवलस्य ह्रस्वविकल्प-नात् सोपसर्गस्यैव नित्यं ह्रस्वः। ह्मालयति ह्मलयति। चालश्चलनम्। इति दुर्गादासः॥

ह्यः, [स्]व्य, (गतमहः। ह्यो निपातितः।) गत-दिनम्। इत्यमरः। ३। ४। २२॥ यथा, राजतरङ्गिण्याम्। ६। ४६।

"त्वयि राजनि निश्चौरैरध्वभिर्विशतः सुखम्।
ह्योऽभवल्लवणोत्से मे दिनान्ते श्राम्यतः स्थितिः॥"

ह्यस्तनं, त्रि, (ह्यो भवम्। ह्यस्+"ऐषमोह्यः-